

Η παροχή ιατρο- νοσηλευτικής φροντίδας στα Ασκληπιεία της αρχαίας Ελλάδας

Αντώνης Χατζηνικολάου

Νοσηλεύτης ΠΕ, PhD, Κτηνίατρος, Διδάκτωρ Ιστορίας της Ιατρικής,
Ιατρική Σχολή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα

Νεκταρία Σκανδαλάκη

Νοσηλεύτρια ΠΕ, MSc, ΓΝ Ηρακλείου «Βενιζέλειο-Πανάνειο», Κρήτη

Ιατρική Σχολή, Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν να περιγραφεί με όσο το δυνατόν ακριβέστερο τρόπο, η οργάνωση και ο τρόπος λειτουργίας των Ασκληπιείων στην Αρχαία Ελλάδα, δίνοντας έμφαση στην παροχή ιατρονοσηλευτικής περίθαλψης και ιδιαίτερα στο σύνολο εκείνων των πράξεων που σήμερα ορίζονται ως νοσηλευτικές πράξεις. Στην ιστορία της αρχαίας Ελληνικής Ιατρικής και Νοσηλευτικής τα Ασκληπιεία κατέχουν σπουδαίο ρόλο και ήταν χώροι στους οποίους συνέρεε πλήθος πιστών για να τιμήσει το θεό Ασκληπιό, αλλά και για να θεραπευτεί. Στο άρθρο αυτό παρατίθεται εισαγωγικά μια σύντομη αναφορά στην ιστορία των Ασκληπιείων της αρχαιότητας, στη δομή τους και στον τρόπο παροχής ιατρονοσηλευτικής φροντίδας. Ακολουθούν οι ενότητες που αναδεικνύουν τις ιατρονοσηλευτικές παρεμβάσεις στο πλαίσιο της γενικής, προπαρασκευαστικής και ειδικής για κάθε νόσο θεραπείας. Τέλος, γίνεται συγκριτική αναφορά της ιερατικής Ιατρικής που ασκείτο στα Ασκληπιεία και της ορθολογικής Ιπποκράτειας Ιατρικής.

Λέξεις-κλειδιά:

• Ασκληπιεία • Ιπποκράτης • Ιστορία • Νοσηλευτική • Ιατρική

Υπεύθυνος αλληλογραφίας

Αντώνης Χατζηνικολάου
Μακρυγιάννη 55, 853 00 Κως
Τηλ. 22420-21 946
E-mail: dimtery@yahoo.com

Medical-nursing care in Asclepieions of ancient Greece

Antonis Xatzinikolaou

RN, DVM, PhD History of Medicine, Medical School, University of Athens,
Athens, Greece

Nectaria Scanthalaki

RN, MSc, "Venizeleio-Pananeio" General Hospital of Heraklion, Crete,
Greece

Medical School, University of Athens

ABSTRACT The aim of this study was to describe the organizational and functional structures of Asclepieions, emphasizing in the provision of medical-nursing care, especially in those interventions that in total, today are known as nursing practice. During the history of ancient Greek medical-nursing care, Asclepieions possessed a great role. They were places in which believers were coming to honour God Asclepius and also to be treated. This study begins with a brief report of the history, the structure, and the medical-nursing care provision. That is followed by a description of the medical-nursing interventions which considered as a part of a general, preparatory and special treatment that were provided for each illness. Finally, the study sets out the comparison between hieratic medical practices of Asclepieions and the Hippocrates orthological medicine.

Key words:

• Asclepieions • Hippocrates • History • Nursing • Medicine

Corresponding author

Antonis Xatzinikolaou
55 Makrygianni street, GR-853 00 Kos, Greece
Tel. +30 22420-21 946
E-mail: dimtery@yahoo.com

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα Ασκληπιεία αποτέλεσαν τα πρώτα οργανωμένα κέντρα περίθαλψης στην αρχαία Ελλάδα, στα οποία προσέρχονταν οι πιστοί για τη θεραπεία τους, ενώ ταυτόχρονα λειτουργούσαν και ως τεμένη που ήταν αφιερωμένα στη λατρεία του Ασκληπιού.¹ Χτίζονταν σε τόπους με όμορφη θέα, πλούσια βλάστηση με κατάλληλο κλίμα, με άφθονα διαυγή νερά και ευάερο υγιεινό περιβάλλον, έπειτα από προσεκτική επιλογή του χώρου.² Η ύπαρξη ιδιωτικών κατοικιών απαγορευόταν σε κοντινή απόσταση από τα Ασκληπιεία για το φόβο μετάδοσης μολυσματικών ασθενειών.²

Ο Ασκληπιός, σύμφωνα με τους σχετικούς μύθους, γεννήθηκε στη Θεσσαλία το 13ο αιώνα π.Χ. από τον Απόλλωνα και τη θνητή Κορωνίδα, μια βασιλοπούλα των Λάπιθων.² Παντρεύτηκε την Ηπιόνη και μαζί απέκτησε δύο γιους, το Μαχάονα και τον Ποδαλείριο, και πέντε κόρες, την Ακήσω, την Ιασώ, την Πανάκεια, την Υγεία και την Αίγλη.² Η ανάλυση του χαρακτήρα του μύθου που περιβάλλει τον Ασκληπιό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πρόκειται μάλλον για μια ανθρώπινη οντότητα που τα κατορθώματά της ήταν τόσο μεγάλα, ώστε με το πέρασμα των χρόνων απέκτησε θεϊκή υπόσταση.² Θεωρείται ο ιδρυτής της αρχαίας Ελληνικής Ιατρικής, με τη λατρεία του να γνωρίζει τεράστια εξάπλωση σε όλο το γνωστό Ελλαδικό χώρο της ύστερης αρχαιότητας.¹

Ο Ελλαδικός χώρος ήταν γεμάτος από τα θεραπευτικά αυτά ιδρύματα, με πιο σημαντικά αυτά της Τρίκκης, που θεωρείται το αρχαιότερο Ασκληπιείο,³ της Επιδαύρου, που αποτελούσε το σημαντικότερο κέντρο λατρείας του θεού,⁴ της Κω, από το οποίο αναδύθηκε ο πατέρας της Ιατρικής, ο Ιπποκράτης,¹ των Αθηνών, της Κορίνθου, της Τροιζηνίας, της Κνίδου και της Περγάμου.⁴ Από ανασκαφές και από μελέτες που έγιναν, προκύπτει το συμπέρασμα ότι στον Ελλαδικό χώρο υπήρχαν περίπου 300 Ασκληπιεία.²

Τα βασικότερα κτηριακά συγκροτήματα του ναού ήταν τα προπύλαια, ο ναός, ο βωμός του Ασκληπιού, στον οποίο οι νοσηλευόμενοι πρόσφεραν μια μικρή θυσία, ο θόλος, που πιθανόν χρησίμευε σε διάφορες ιεροτελεστίες, το άβατο και το εγκοιμητήριο, όπου πραγματοποιούνταν οι εγκοιμήσεις, το θέατρο, το γυμνάσιο, στο οποίο πραγματοποιούνταν σωματικές ασκήσεις, το λουτρό, η βιβλιοθήκη, όπως και ειδικά δωμάτια για τη

νοσηλεία των ασθενών και την ανάπαυση των συνοδών τους.²

Η εφαρμοζόμενη θεραπεία χωριζόταν σε τρία επιμέρους στάδια:

- Τη γενική θεραπεία, που εφαρμοζόταν σε όλους τους ασθενείς
- Την προπαρασκευαστική θεραπεία
- Την ειδική για κάθε νόσο θεραπεία.²

Στα Ασκληπιεία, οι Ασκληπιάδες (ιερείς-γιατροί) εκτελούσαν ιατρικές πράξεις. Ειδικότερα, το προσωπικό που συγκροτούσε τα Ασκληπιεία αποτελείτο από το Μέγα ιερέα ή Πρωθιερέα, ο οποίος καθόριζε τη θεραπεία του κάθε ασθενούς και πραγματοποιούσε διάφορες χειρουργικές επεμβάσεις, τον Πυροφόρο, που βοηθούσε το Μέγα ιερέα στην τέλεση των ιατρικών πράξεων και τον αντικαθιστούσε σε έκτακτες περιπτώσεις, τους ιερομνήμονες, που εκτελούσαν καθήκοντα όπως οι σημερινοί νοσηλευτές και οι οποίοι ήταν τόσο πεπειραμένοι στην ιατρική τέχνη ώστε αρκετοί σύγχρονοι ιστορικοί των επιστημών υγείας να τους αποδίδουν τον όρο των Ασκληπιάδων.² Από τα παραπάνω γίνεται σαφές πως σε κάθε Ασκληπιείο υπήρχε συγκροτημένη νοσηλευτική υπηρεσία, η οποία παρείχε άρτια νοσηλευτική φροντίδα στα ειδικά διαμερίσματα όπου νοσηλευόταν οι ασθενείς.^{2,3}

Οι Ασκληπιάδες προστάτευαν με μεγάλη προσοχή τις ιατρικές τους γνώσεις, τις οποίες μεταβίβαζαν μόνο στους απογόνους τους, δίνοντας μάλιστα βαρύτατο όρκο, ο οποίος διασφάλιζε το απόρρητο των πληροφοριών που αφορούσαν στις θεραπευτικές μεθόδους. «Μύστης με σιγάν όρκος ουκ εά φράσαι και λισθία θνήσκοντος εντολή πατρός».⁵ Η μετάδοση των ιατρικών γνώσεων γινόταν μόνο με τον προφορικό λόγο, αλλά και με τις πρακτικές μεθόδους, όμως με το πέρασμα των χρόνων και κυρίως από την εμφάνιση του Ιπποκράτη, η μετάδοση των ιατρικών γνώσεων επεκτάθηκε και σε άτομα που δεν ανήκαν στην οικογένεια των Ασκληπιάδων.⁶ Η διεύρυνση της διδασκαλίας σε άτομα που δεν ανήκαν στην οικογένεια των Ασκληπιάδων δημιούργησε την ανάγκη ορισμού κάποιων εγγυήσεων, που αφορούσαν σε δεοντολογικούς και ηθικούς κανόνες συμπεριφοράς, όσο και εγγυήσεων διασφάλισης των προνοιών της οικογένειας των Ασκληπιάδων, η οποία κατείχε την ιατρική γνώση.⁷ Έτσι, θεσπίστηκε ο Ιπποκρατικός όρκος, που αφορούσε μαθητές που δεν ανήκαν στην οικογένεια των Ασκληπιάδων. Σύμφωνα με αυτόν, εκτός από

τις αρχές που έπρεπε να εφαρμόζει στην άσκηση της ιατρικής τέχνης, ο μαθητής ήταν υποχρεωμένος να τηρεί ορισμένες δεσμεύσεις, που αφορούσαν στην πληρωμή ενός ποσού για την οικονομική στήριξη του δασκάλου του, όταν εκείνος είχε ανάγκη, όπως επίσης και στη διδασκαλία της ιατρικής τέχνης στους απογόνους του δασκάλου χωρίς πληρωμή.⁷ Η ανάγκη που έδωσε ώθηση στην ελεύθερη πρόσβαση στην ιατρική τέχνη ήταν ο μικρός αριθμός των Ασκληπιάδων που ήταν πρόθυμοι να ασκήσουν το ιατρικό επάγγελμα.⁷

Η ΠΑΡΟΧΗ ΙΑΤΡΟ-ΝΟΣΗΛΕΥΤΙΚΗΣ ΦΡΟΝΤΙΔΑΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΘΕΡΑΠΕΙΑΣ

Κατά τη γενική θεραπεία, εφαρμόζονταν οι βασικές αρχές υγιεινής και ψυχοσωματικής ισορροπίας. Προσφέρονταν στους ασθενείς όλα εκείνα τα μέσα που ήταν απαραίτητα για την ψυχαγωγία τους, ενώ η πραγματοποίηση σωματικών ασκήσεων, μαλάξεων, περιπάτων εθεωρείτο αναγκαία προϋπόθεση για την αποκατάσταση της υγείας, την ευεξία της ψυχής και την εσωτερική γαλήνη του ανθρώπου.^{2,3}

Ιδιαίτερη σημασία δινόταν στην ευεργετική επίδραση της μουσικής στην ψυχοσωματική υγεία, αφού τη συνδύαζαν άμεσα με την ευεξία και τη διατήρηση της ισορροπίας της φύσης και του πνεύματος.⁷ Η έννοια «μουσική» αποτελούσε για τους αρχαίους Έλληνες μια ενότητα γλώσσας, μουσικής και κίνησης, οι οποίες ενώνονταν αρμονικά μεταξύ τους σ' ένα σύνολο, που σύμφωνα με πολλούς ερευνητές σήμερα δεν μπορεί πλέον να ανακατασκευαστεί.⁸ Ο Ιπποκράτης, χαρακτηριστικά, τονίζει την αξία της μουσικής θεωρώντας πως ευεξία και ευχάριστη διάθεση προκαλεί μόνο η σωστή μελωδία «καλώς ηρμωσμένης γλώσσης τη συμφωνή τέρψις, ανάρμοστου λύπη».⁹ Ο Πλάτων, με τη σειρά του, θεωρεί ότι με το μουσικό όργανο επέρχεται ψυχοσωματική αρμονία,¹⁰ ενώ κατά τον Αριστοτέλη η υγεία και η ευχάριστη διάθεση συνδέονται με τη μουσική, διότι εξαρτώνται «αι ηδοναί... και το υγιαίνειν... από των καλών» από «την του μουσικήν».¹¹ Τέλος, ο Γαληνός τοποθετεί στο αυτό «γένος» τις τέχνες «ιατρική και μουσική».¹² Στα κείμενα της Ιπποκρατικής συλλογής αναφέρεται πως με την όραση, την ακοή, τη φωνή και τη σκέψη εξασκείται η ψυχή, με άμεσες επιπτώσεις στην κατάσταση της σωματικής υγείας.¹³ Ο Πλάτων, επιπλέον, θεωρεί πως η μουσική αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για

την υγεία του ανθρώπου «ψυχή αγαθή τη αυτής αρετή σώμα παρέχειν ως οίον τε βέλτιστον».¹⁴

Οι ασκήσεις, επιπλέον, θεωρούνταν στην αρχαιότητα το δεύτερο μετά τη διαίτα σημαντικό σκέλος του θεραπευτικού προγράμματος που εφαρμοζόταν στα Ασκληπεία.^{7,13} Η σημασία τους ήταν τόσο μεγάλη, που οι Ιπποκρατιστές γιατροί συνέταζαν κατάλογο ασκήσεων, ανάλογο με εκείνων των τροφών και των ποτών.¹³ Ο Ιπποκράτης αναφέρει δύο είδη ασκήσεων: από τη μία τις φυσικές ασκήσεις και από την άλλη τους αγώνες δρόμου και τα διάφορα είδη πάλης.⁹ Υποστήριζε ακόμα πως ο άνθρωπος δεν μπορεί να είναι υγιής τρώγοντας μόνο, αν δεν γυμνάζεται,⁹ ενώ θεωρούσε πως μόνο όσοι γυμνάζονται αυξάνουν τις δυνάμεις τους.¹⁵

Τέλος, η καθαριότητα αποτελούσε ένα πολύ σημαντικό στοιχείο υγιεινής, η οποία επιβαλλόταν στους εισερχόμενους, σε βαθμό μάλιστα που απαγορευόταν η είσοδος σε όσους προηγουμένως δεν είχαν καθαριστεί.^{2,3,13}

Η ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΗ ΘΕΡΑΠΕΙΑ

Κατά την προπαρασκευαστική θεραπεία, οι ασθενείς πλένονταν με θαλασσινό –κατά προτίμηση– νερό και ακολούθως υποβάλλονταν σε υποκαπνισμούς με αρωματικά και αντισηπτικά βότανα. Τέλος, εφαρμόζαν ένα αυστηρό πρόγραμμα νηστείας, για την αποφυγή πρόσληψης οποιασδήποτε τροφής που θα μπορούσε να είναι βλαπτική και να επηρεάσει αρνητικά την πορεία της ασθένειας.² Η χρησιμότητα των λουτρών επιβεβαιώνεται από τον Ιπποκράτη, που θεωρεί πως το λουτρό είναι ωφελιμότερο για πολλούς ασθενείς, οι οποίοι πρέπει να το χρησιμοποιούν είτε συνεχώς είτε σποραδικά, ενώ για τους υγιείς συνιστά το πλύσιμο να γίνεται μία ή δύο φορές την ημέρα.¹⁵

Στην Ιπποκρατική συλλογή περιγράφονται αρκετά είδη λουτρών: καυτά λουτρά, χλιαρά ή κρύα, σε νηστικούς ή μη ασθενείς.¹³ Σύμφωνα με τον Ιπποκράτη, τα λουτρά μπορεί να πραγματοποιούνται με γλυκό ή αλμυρό νερό,⁹ έχουν στόχο την ύγρανση ολόκληρου του σώματος και είναι προτιμότερο να πραγματοποιούνται το καλοκαίρι και ιδιαίτερα στους αδύνατους ασθενείς.¹⁶ Ο Ιπποκράτης θεωρεί ότι το λουτρό με αλμυρό νερό ζεσταίνει και αφυδατώνει, ενώ το λουτρό με ζεστό νερό αδυνατίζει και δροσίζει.⁹ Επιπλέον, τονίζει πως όταν τα λουτρά εφαρμόζονται μετά από γεύμα, τότε είναι θερμαντικά και υγραντικά.⁹ Ο Ιπποκράτης υποστηρίζει πως τα κρύα λουτρά ζεσταίνουν το σώμα, όταν είναι

άδειο (νηστικό), ενώ αντίθετα, όταν γίνονται μετά από φαγητό, του αφαιρούν την υγρασία,⁹ η δε σωματική κόπωση εξαφανίζεται με τη χρήση ζεστών λουτρών και ατμόλουτρων.⁹ Οι Ιπποκρατιστές γιατροί πίστευαν ότι τα λουτρά ήταν ευεργετικά για τα άτομα που παρουσίαζαν συχνά πεπτικές διαταραχές, ήταν ωφέλιμα στους πνεύμονες, λόγω της καταπραϋντικής δράσης τους στους πόνους των πλευρών, της πλάτης και του στήθους, ενώ ταυτόχρονα διευκόλυναν την αναπνοή.¹⁵

Επίσης, θεωρούσαν πως τα λουτρά ξεκούραζαν το σώμα, αφού έχουν την ιδιότητα να μαλακώνουν τις αρθρώσεις και την επιδερμίδα, ενώ διευκολύνουν την ούρηση.¹⁵ Επιπλέον, υποστήριζαν ότι τα νήπια θα πρέπει να πλένονται συχνά με ζεστό νερό, έτσι ώστε να μειωθεί ο κίνδυνος εμφάνισης σπασμών.¹⁶ Όμως, τα λουτρά θα έπρεπε να αποφεύγονται στους εξαντλημένους αρρώστους, σ' εκείνους που είχαν ναυτία ή κάνουν εμετούς, όπως και σε αυτούς που υποφέρουν από ρινορραγία.¹⁵

Πολλές ακόμα ήταν οι θεραπευτικές εφαρμογές των λουτρών στις γυναικολογικές παθήσεις. Ειδικότερα, οι Ιπποκρατιστές γιατροί θεωρούσαν πως όταν οι γυναίκες δεν είχαν λοχεία ή εμμηνορρυσία ή όταν έκαναν αιματέμεση μετά τον τοκετό ή όταν η μήτρα τους ήταν σκληρή και πόναγαν στη μέση και στους μηρούς, τότε θα έπρεπε να κάνουν λουτρά.¹⁷ Επιπλέον, τα λουτρά αποτελούσαν αναπόσπαστο κομμάτι της θεραπευτικής αγωγής σε τραύματα μήτρας, σε πρόπτωση και έκτοπη θέση της μήτρας ή όταν η μήτρα ήταν εξελκωμένη λόγω φλεγμονής ή αποβολής.^{18,19} Επίσης, θεωρούσαν πως τα λουτρά διευκόλυναν τη διαστολή του τραχήλου της μήτρας και τη σύζευξη,¹⁸⁻²⁰ ενώ εφαρμόζονταν και σε περιπτώσεις δυστοκίας.²¹ Τέλος, συνιστούσαν την εφαρμογή λουτρών όταν μια γυναίκα είχε πόνους στο κεφάλι, λιγγούς, φοβίες και μελαγχολία, αφού θεωρούσαν πως όλα τα παραπάνω προέρχονταν από τη μήτρα.¹⁸ Βέβαια, θα πρέπει να τονιστεί ότι οι έγκυες δεν νοσηλεύονταν στα Ασκληπεία, διότι υπήρχε η άποψη πως μόλυναν το ιερό.^{2,3}

Σημαντική ήταν η θεραπευτική επίδραση των λουτρών σε ασθενείς που έπασχαν από ειλεούς, οιδήματα, κνησμούς λόγω δερματοπαθειών ή σε εκείνους που είχαν δηλητηριαστεί απόμανιτάρια.²²

Τα λουτρά χρησίμευαν συχνά για τη θεραπεία των παθήσεων της κεφαλής, σε ωτίτιδες, σε εγκεφαλίτιδες, όπως και για την αντιμετώπιση της κυνάγχης, της αποπληξίας, του ικτέρου, του πυρετού, της φυματίωσης,

του ερυσιπέλατος, των ρήξεων του πνεύμονα, της καχεξίας.²³ Επίσης, τα λουτρά εφαρμόζονταν για την αντιμετώπιση των τεινεσμών, της χολέρας, της διάρροιας, της ισχιαλγίας, της αρθρίτιδας, των παθήσεων των νεφρών, του ασκίτη και της ηπατίτιδας.²⁴ Χαρακτηριστική είναι και η αναφορά από ίαμα που βρέθηκε στο Ασκληπείο της Επιδαύρου, σε κάποιον Κλεομένη από το Άργος, ο οποίος θεραπεύτηκε από τους ρευματισμούς που έπασχε με τη χρήση ειδικών λουτρών.²⁵ Σύμφωνα με τον Ιπποκράτη, όταν το πλύσιμο με ζεστό νερό γίνεται με μέτρια χρήση, τότε το σώμα μαλακώνει και αναπνέει, ενώ όταν γίνεται περισσότερο από το κανονικό, τότε προκαλείται αδυναμία, ξηρότητα και δίψα.²⁴ Ο Ιπποκράτης θεωρεί πως όταν ένα θερμό λουτρό εφαρμοστεί σε ένα δυνατό σώμα, τότε είναι δυναμωτικό για το οργανισμό, ενώ αν εφαρμοστεί σε αδύναμο σώμα, τότε προκαλείται απίσχναση.²⁶ Στους γιατρούς που υποστήριζαν τη θεραπευτική επίδραση των λουτρών συγκαταλέγονται ο Αγάθινος ο Σπαρτιάτης, ο Αντύλλος ο Ανατόμος, ο οποίος συνιστά τη χρησιμοποίηση ψυχρού νερού για την αντιμετώπιση των πυρετών, των ρινικών αιμορραγιών, της πλευρικής κατάκλισης, των νευροπαθειών και των δυσπεσιών, ο Αρχιγένης ο Απαμεύς, ο Ασκληπιάδης ο Βιθύνιος, ο Γαληνός, ο Ερασίστρατος ο Κείος, ο Ηρόδικος ο Σηλύβριος, ο Ηρόδοτος ο Ατταλεύς και ο Χάρμις ο Μασσαλιώτης, ο οποίος χρησιμοποιούσε τη υδροθεραπεία ακόμα και τον χειμώνα.²⁵

Η διαδικασία της πραγματοποίησης ενός λουτρού δεν αποτελούσε απλή υπόθεση, αφού απαιτούσε την τήρηση μιας σειράς προϋποθέσεων.¹³ Το δωμάτιο του λουτρού θα έπρεπε να είναι χωρίς καπνό, γεγονός που απαιτούσε να μη ζεσταίνεται το νερό μέσα στο δωμάτιο όπου θα πραγματοποιείτο το λουτρό. Επίσης, δεν θα έπρεπε να είναι μεγάλη η απόσταση της μανιέρας από το κρεβάτι του ασθενούς, ενώ η πρόσβαση σε αυτό θα έπρεπε να είναι εύκολη. Επιπλέον, το νερό θα έπρεπε να είναι άφθονο, με το προσωπικό να ρυθμίζει τη σωστή ροή του νερού και να εφαρμόζει πάνω στο σώμα του ασθενούς το κατάλληλο καθαριστικό διάλυμα.¹⁵ Η όλη διαδικασία έμοιαζε με ένα τελετουργικό, όπου κάθε χειρισμός θα έπρεπε να γίνεται με ακριβείς κανόνες.¹³ Ο Ιπποκράτης τονίζει το γεγονός αυτό, επισημαίνοντας πως λίγα σπίτια έχουν τον κατάλληλο εξοπλισμό και τους υπηρέτες για τη πραγματοποίησή τους.¹⁵ Αντίθετα, τα Ασκληπεία παρείχαν όλους εκείνους τους ειδικούς χώρους και το κατάλληλα εκπαιδευμένο προσωπικό,

που ήταν απαραίτητα για τη σωστή πραγματοποίηση των λουτρών.

Μεγάλη σημασία στη θεραπευτική των Ασκληπιείων κατείχε η διατροφή, με τον Ασκληπιό να θεωρείται ο εκπρόσωπος της διαιτητικής Ιατρικής «είναι δε ταύτην την επιστήμην το μεν εξ αρχής Απόλλωνος τε και Παιώνος, ύστερον δε των περί Ασκληπιόν».²⁷

Ιδιαίτερη εφαρμογή είχε η διαιτητική θεραπευτική στην αντιμετώπιση νοσημάτων του πεπτικού συστήματος, όπως φαίνεται από τα ιάματα που βρέθηκαν στο Ασκληπιείο της Επιδαύρου.²⁵ Οι Ιπποκρατιστές γιατροί, με τη σειρά τους, θεωρούσαν πως για τη σύνταξη ενός διαιτητικού προγράμματος για κάποιον ασθενή, ο γιατρός θα έπρεπε να γνωρίζει τις ιδιότητες κάθε τροφής και ποτού και του τρόπου με το οποίο επιδρούν στο σώμα κάθε ασθενούς.¹³ Οι Ιπποκρατιστές γιατροί έδιναν μεγάλη σημασία στη θεραπευτική αξία του λαδιού, του ξυδιού και του κρασιού.¹³ Συχνή επίσης ήταν η χορήγηση ποτών που είχαν ως βάση το μέλι. Τα πιο γνωστά ήταν το μελίκρατον, που ήταν αρκετά τονωτικό, και το οξύμελι (μίγμα μελιού και κρασιού), που χρησίμευε ως αποχρεμπτικό.¹³ Στον κατάλογο των τροφών που περιέχονται στα έργα της ιπποκρατικής συλλογής, αναλύονται οι ευεργετικές ιδιότητες των δημητριακών, των ψαριών, των κρεάτων, των οσπρίων, των φρούτων, των αυγών και των τυριών.⁹ Οι τροφές αυτές μπορούν, ανάλογα με τον τρόπο που χρησιμοποιούνται, να ζεσταίνουν ή να δροσίζουν, να υγραίνουν ή να ξηραίνουν το σώμα, να χαλαρώσουν την κοιλιά, ή αντίθετα, να την κάνουν πιο σφικτή.¹³

Η ΕΙΔΙΚΗ ΓΙΑ ΚΑΘΕ ΝΟΣΟ ΘΕΡΑΠΕΙΑ

Κατά την ειδική για κάθε νόσο θεραπεία, χορηγούνταν ορισμένα –ειδικά για κάθε νόσο– φάρμακα και πραγματοποιούνταν απλές χειρουργικές επεμβάσεις. Είναι γνωστό ότι κατά την αρχαιότητα ο ανθρώπινος οργανισμός ήταν πιο ανθεκτικός απ' ό,τι σήμερα, λόγω της έλλειψης πολλών νοσηρών αιτιών.²⁸ Έτσι, αρκούσαν απλά θεραπευτικά μέσα για την αποκατάσταση της υγείας. Όλες όμως οι θεραπευτικές μέθοδοι καλύπτονταν κάτω από τη διαδικασία των εγκοιμήσεων, μέσω της ερμηνείας των ονείρων από τους Ασκληπιάδες, καθώς και από διάφορα ξόρκια, ευχές και άλλα τελετουργικά και μυσταγωγικά μέσα.²⁸ Ο όρος «εγκοιμήση» αφορά στην τελετουργική κοίμηση σε ιερό χώρο, προκειμένου να λάβει κάποιος γνώση μέσω του ονείρου που βλέπει της κατάλληλης για κάθε περίπτωση θεραπείας.²⁹

Κατά το στάδιο των εγκοιμήσεων, οι ασθενείς, προτού επικαλεστούν τη βοήθεια του θεού, έπρεπε πρώτα να καθαριστούν και να προσφέρουν θυσίες στο θεό, δείχνοντας το σεβασμό τους προς αυτόν. Συνήθως θυσιάζαν πετεινό ή χοίρο.² Επίσης, θα έπρεπε ο προσκυνητής να νηστεύει για μία ή περισσότερες ημέρες, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις απαγορεύονταν συγκεκριμένες τροφές, όπως το κρέας και τα φασόλια.³⁰ Επιπλέον, σε κάποια λατρευτικά κέντρα απαγορεύονταν οι σεξουαλικές επαφές.³¹ Όταν έφτανε η νύχτα, οι ασθενείς πήγαιναν στο ναό, χωρίς καμία ιδιαίτερη ενδυμασία, και αφού οι ιερείς έσβηναν τα φώτα κοιμόντουσαν. Ο Ασκληπιός εμφανιζόταν στον ύπνο τους ή όταν βρίσκονταν σε μια κατάσταση μεταξύ ύπνου και εγρήγορσης, είτε με τη μορφή που κατείχε στα αγάλματα είτε με την όψη ενός όμορφου νέου, και θέραπευε τον ασθενή αμέσως ή συνιστούσε το είδος της θεραπευτικής αγωγής που έπρεπε να ακολουθήσει.² Στην Κω, ο Ασκληπιός έδιωχνε την ασθένεια με το θεϊκό του χέρι, ενώ στην Αθήνα με ένα φιλί.²⁸ Οι οδηγίες ήταν απλές και σπάνια απαιτούσαν τη γνώμη κάποιου ερμηνευτή για τη διευκρίνησή τους. Αν ο θεός δεν εμφανιζόταν, τότε η όλη διαδικασία επαναλαμβανόταν για πολλές νύχτες.² Πολλές φορές, όμως, τις εγκοιμήσεις τις πραγματοποιούσαν οι ιερείς για λογαριασμό των ασθενών. Τα όνειρα που έβλεπαν οι ασθενείς ήταν εντελώς συμβατικά και περιορίζονταν στη χορήγηση φαρμάκων και ιατρικών συμβουλών, που η προηγούμενη κλινική εξέταση των ασθενών επέβαλε.⁷ Άλλοτε τους πάσχοντες θέραπευαν τα ιερά σκυλιά και τα ιερά φίδια του Ασκληπιού, γλείφοντάς τους.²⁸ Με την έξοδό τους από το ιερό, οι ασθενείς τελούσαν μια δεύτερη θυσία, προσφέροντας κάποιο ζώο.³⁰ Σύμφωνα με τον Πausανία, σε ορισμένα ιερά, ο ασθενής όφειλε να ρίξει χρυσά ή αργυρά νομίσματα σε μια μικρή λίμνη.³¹

Τα θεραπευτικά μέσα που προαναφέρθηκαν μπορούν να ταξινομηθούν σε τρεις κατηγορίες: στις θαυματουργικές θεραπείες, στις μαγικές συνταγές και στις «επιστημονικές» συνταγές.³² Οι μελετητές της ιστορίας των επιστημών υγείας είναι δικαιολογημένα καχύποπτοι όσον αφορά στην πρώτη κατηγορία, ιδιαίτερα με τις θαυματουργές χειρουργικές επεμβάσεις που καταγράφονται κυρίως στην Επίδαυρο και που ίσως να υποκρύπτουν προσπάθειες του προσωπικού του ναού να ενισχύσουν τη δύναμη του Ασκληπιού.³²

Πολλοί ερευνητές προσπάθησαν να δώσουν απαντήσεις στον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιούνταν οι

εγκοιμήσεις, όπως και στο θεραπευτικό αποτέλεσμα. Το πρώτο ερώτημα μπορεί να απαντηθεί με τη διαπίστωση πως οι άρρωστοι ένιωθαν μεγάλη την ανάγκη της επικοινωνίας τους με τον Ασκληπιό, γεγονός που τους ανάγκαζε να κάνουν τα μεγάλα και κουραστικά ταξίδια, προκειμένου να επισκεφθούν τα Ασκληπεία.⁷ Ταυτόχρονα, λάμβαναν μια μεγάλη ποικιλία ερεθισμάτων από το περιβάλλον τους, όπως η ανάγνωση πινακίδων με θεραπείες ή επαφή με άλλους ασθενείς, οι οποίοι παρουσίαζαν παρόμοια προβλήματα, καθώς και οι συζητήσεις που έκαναν με τους ιερείς των Ασκληπειών.²⁸ Σύμφωνα με το Γαληνό, όταν κάποιος είναι σε εγρήγορση, η ψυχή είναι απασχολημένη με ερεθίσματα που προσπίπτουν στις αισθήσεις από τον έξω κόσμο, ενώ όταν το σώμα είναι σε κατάσταση ύπνου, η ψυχή έχει τη δυνατότητα να εστιάσει την προσοχή της στην κατάσταση του ίδιου του σώματος.³³

Η εξήγηση της αυτόματης ίασης μπορεί κατά πρώτο λόγο να αποδοθεί στην ύπαρξη νευρωσικών διαταραχών.⁷ Η παρουσία του Ασκληπιού έδινε θάρρος στους ασθενείς, με αποτέλεσμα να μπορούν, π.χ., να ξανακινούν τα μέλη τους ή να ξαναβρίσκουν τη φωνή τους, την όρασή τους και να τους εξαλείφεται ο πόνος.²⁸ Με βάση τα παραπάνω, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ορισμένοι ασθενείς γιατρεύονταν μέσω της αυθυποβολής, χωρίς ωστόσο να μπορεί κανείς να παραβλέψει το γεγονός πως ακόμα και μια βελτίωση της κατάστασης θα μπορούσε να θεωρηθεί από τον ασθενή και τους συγγενείς ως θαύμα.⁷ Επιπλέον, η πίστη ορισμένων ασθενών ότι θα γίνουν καλά με τη βοήθεια του Ασκληπιού συνέβαλε στην ανάρρωσή τους, μέσω της κυριαρχίας της ψυχής και του πνεύματος πάνω στο σώμα, αντίληψη που ήταν ευρέως διαδεδομένη στην αρχαιότητα.⁷ Ο Αριστοτέλης, χαρακτηριστικά δίνει τον ορισμό της ψυχής ως την πρωταρχική δύναμη ζωής, ικανή να αλλάξει το σώμα, ενώ υπογραμμίζει τη φθορά που επέρχεται στο σώμα όταν η ψυχή απομακρυνθεί από αυτό.³⁴ Ο Γαληνός, με τη σειρά του, θεωρεί το «σώμα, της ψυχής όργανο» και ότι «... η ψυχή εστί πνεύμα παρεσπαρμένον εν λόγω τω σώματι, δι' ου ζώμεν και λογίζομεθα...».³⁵ Επίσης, σήμερα γνωρίζουμε πως υπάρχουν ασθένειες που μπορούν να θεραπευτούν από μόνες τους, όπως π.χ. η ανάρρωση από ένα αλλεργικό ή λοιμώδες νόσημα. Επιπλέον, πολλές παθήσεις, ενώ διατηρούν την παθολογοανατομική τους βλάβη, παρουσιάζουν με την πάροδο του χρόνου μείωση της έντασης και της συχνότητας των συμπτωμάτων, με συνέπεια να εκλαμβάνεται το παραπάνω

γεγονός ως θαύμα.⁷ Όλα τα παραπάνω, καθώς και η διαδικασία της αυτόματης ίασης, που συμβαίνει ακόμα και στις μέρες μας σε σοβαρές παθήσεις, όπως ο καρκίνος, δίνουν κάποιες εξηγήσεις στην αποτελεσματικότητα του θεραπευτικού μοντέλου που εφαρμοζόταν στα Ασκληπεία.⁷

Η εξήγηση της εμφάνισης θεραπευτικών οδηγιών κατά τη διάρκεια του ύπνου μπορεί να γίνει από τις καθημερινές εμπειρίες των ασθενών, οι οποίοι γνώριζαν τις ιατρικές συμβουλές, αλλά και διάφορα φάρμακα και βότανα, τα οποία δίνονταν σε παρόμοιες με τις δικές τους ασθένειες.²⁸ Στην αρχαιότητα, η ιατρική γνώση δεν περιοριζόταν μέσα στα στενά όρια των νοσοκομείων και των πανεπιστημίων, αλλά επεκτεινόταν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, αφού ο κάθε ένας μπορούσε να δει πώς γινόταν μια χειρουργική επέμβαση από έναν ιδιώτη γιατρό ή πώς δίνονταν τα διάφορα φάρμακα.^{7,13} Ακόμα, στην καθημερινή ζωή οι άνθρωποι αντάλλασαν πληροφορίες μεταξύ τους σχετικά με προβλήματα υγείας που αντιμετώπιζαν, είτε οι ίδιοι είτε οι συγγενείς τους.¹³ Τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα πάντοτε ενδιαφέρονταν για τις εξελίξεις στην Ιατρική, ενώ οι κατώτερες κοινωνικές ομάδες συχνά αναγκάζονταν από μόνες τους να αναλαμβάνουν τη νοσηλεία τους, αφού πολλές απομακρυσμένες περιοχές δεν είχαν γιατρούς και συχνά δεν υπήρχε η δυνατότητα να πληρώνουν την περίθαλψή τους.^{7,28} Επιπλέον, συχνές ήταν οι διαλέξεις που πραγματοποιούσαν οι γιατροί σε θέματα υγείας, όπως συχνή ήταν και η ενημέρωση των ασθενών για την κατάσταση της υγείας τους.¹³ Αντιθέτως, στα Ασκληπεία οι ιατρικές γνώσεις φυλάγονταν με ιδιαίτερη μυστικότητα.²⁸

Σχετικά με τις ανίατες περιπτώσεις και την αποτυχία του θεού να επέμβει αποτελεσματικά, υπήρχαν δύο εξηγήσεις που δίνονταν από τους Ασκληπιάδες. Η πρώτη εξήγηση αφορά στην αδυναμία του θεού να θεραπεύσει ασθενείς για τους οποίους είχε προαποφασιστεί ο θάνατός τους από τους θεούς, διότι διαφορετικά θα διαταρασσόταν η ισορροπία ανάμεσα στους ζωντανούς και τους νεκρούς, που είχαν επιβάλει οι θεοί.²⁸ Μάλιστα, ο μύθος του Ασκληπιού δίνει ισχυρό άλλοθι στον ίδιο, αφού όταν προσπάθησε να αναστήσει νεκρούς, κατακεραυνώθηκε από το Δία, λαμβάνοντας το μήνυμα ότι δεν είχε δικαίωμα να επεμβαίνει σε καταστάσεις που ξεπερνούσαν τα όρια των αρμοδιοτήτων του.²⁸ Η δεύτερη εξήγηση αφορά στην απροθυμία του θεού να θεραπεύσει ασθενείς, που κατά την κρίση του στερούνταν ηθικής υπόστασης.²⁸

Η ΙΕΡΑΤΙΚΗ ΙΑΤΡΙΚΗ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ ΚΑΙ Η ΟΡΘΟΛΟΓΙΚΗ ΙΑΤΡΙΚΗ ΤΩΝ ΙΠΠΟΚΡΑΤΙΚΩΝ ΙΑΤΡΩΝ

Στη θαυματουργική Ιατρική των Ασκληπιάδων, προέχουσα θέση κατείχε η «εγκοίμηση», η οποία ήταν ένα είδος ενορατικής μαντείας, όπου επεζητεί το διαμέσου ενός μαντικού ονείρου, η παροχή θεραπευτικών οδηγιών προς τον ασθενή.^{29,36} Η διαδικασία αυτή πραγματοποιείτο έπειτα από νηστεία, έτσι ώστε να αποκλείεται η εμφάνιση κάποιου ενοχλητικού, φυσικού, δυσπεπτικού ονείρου.³⁷ Το είδος αυτό της Ιατρικής ερχόταν σε άμεση αντίθεση με την ορθολογική Ιατρική των Ιπποκρατικών ιατρών.^{7,13}

Η εμφάνιση του Ιπποκράτη στα μέσα του 4ου π.Χ. αιώνα θα αλλάξει τον τρόπο άσκησης της Ιατρικής, προκαλώντας επανάσταση στη θεραπευτική, η οποία αποκτά πλέον επιστημονικό χαρακτήρα.^{1,13} Ο πατέρας της Ιατρικής διδάσκει την τέχνη της θεραπευτικής από την οικογένειά του, που την αποτελούσαν διάσημοι Ασκληπιάδες, μέσα στο χώρο του Ασκληπείου της Κω, του οποίου τα ιάματα μελετά.^{1,38} Ο Στράβων αναφέρει «Φασί ο Ιπποκράτην μάλιστα εκ των ανακειμένων ενταύθα θεραπειών γυμνάσασθαι τα περί δίαιτας» «και το ιερόν πλήρες έχοντος αεί των τε καμνόντων και των ανακειμένων πινάκων, εν οίς αναγεγραμμένας τυγχάνουσιν αι θεραπείαι, καθάπερ εν Κω τε και Τρίκκη».³⁹

Οι Ιπποκρατιστές γιατροί σέβονταν σε μεγάλο βαθμό τον Ασκληπιό, με συνέπεια οι σχέσεις τους με τους ιερείς των ναών να μη χαρακτηρίζονται από αντιπαλότητα και εχθρότητα, παρόλο που οι ίδιοι (οι Ιπποκρατιστές) είχαν έρθει σε σύγκρουση με μάντιες και τσαρλατάνους που ασκούσαν ιατρικές πράξεις.¹³ Είναι μάλιστα αξιοσημείωτο πως τη χρονική περίοδο που οι Ιπποκρατιστές ιατροί ασκούσαν την ορθολογική Ιατρική, η θρησκευτική Ιατρική των Ασκληπιείων γνώρισε μια χωρίς προηγούμενο άνθιση, χάρη στις θαυματουργικές θεραπείες, στις οποίες αποτυπωνόταν η δύναμη του θεού.¹³

Αυτό οφειλόταν κυρίως στο φιλοσοφικό περίγραμμα της εποχής, το οποίο αποδεχόταν τις πρακτικές που εφαρμόζονταν στα ιερά αλλά και στην κυρίαρχη αντίληψη της εποχής, που θεωρούσε την παρέμβαση του θεού ως αναγκαία προϋπόθεση για τη θεραπεία των ασθενειών, καθώς και στην άγνοια των γιατρών για την αιτιολογία και τον τρόπο αντιμετώπισης των περισσότερων περιπτώσεων.¹³ Επιπλέον, οι γιατροί αποδέχο-

νταν τα θαύματα που έκανε ο Ασκληπιός, θεωρώντας τα ως φυσικά γεγονότα.¹³ Όμως, παρόλη την αποδοχή των παραπάνω, οι ιδιώτες ιατροί ποτέ δεν συνιστούσαν στους ασθενείς να πραγματοποιούν εγκοιμήσεις και να επιζητούν άμεσα την ιατρική βοήθεια του θεού, παρά μόνον όταν οι ίδιοι δεν μπορούσαν πλέον να προσφέρουν.⁷ Οι Ιπποκρατιστές ιατροί πίστευαν πως τα όνειρα δεν ήταν πολύ σημαντικά.⁴⁰ Πολλοί ερευνητές θεωρούν ότι τα ιάματα (επιγραφές που καταγράφουν τις θεραπείες που εφάρμοζε ο θεός στο ιερό) γράφτηκαν από τους ίδιους τους ιερείς ή τουλάχιστον υπό την επίβλεψή τους.²⁸ Ο Kee τα θεωρούσε ως μια μορφή «αναγκαίας προϋπόθεσης», ώστε να ενθαρρυνθούν οι ασθενείς και να ελπίζουν πως θα γίνουν καλά.⁴¹ Ο Dillon τόνιζε το «διδακτικό τους χαρακτήρα», υποστηρίζοντας ότι θα έπρεπε να προβληθούν για τους σκεπτικιστές και τους αμφισβητίες της δύναμης του θεού, αλλά και ως προειδοποιήσεις προς τους ικέτες να πληρώσουν αυτά που ορκίστηκαν, αφού σε αντίθετη περίπτωση θα περίμεναν τη θείκη τιμωρία.⁴² Ορισμένες φορές, ο θεός έδινε κάποιες απρόσμενες συμβουλές προς τους ασθενείς προκειμένου να δοκιμάσει την πίστη τους, π.χ. να ασκούνται, ενώ λογικά θα έπρεπε να ξεκουράζονται.⁴⁰

Όμως, οι Ιπποκρατιστές ιατροί θεωρούσαν τον Ασκληπιό προστάτη του επαγγέλματός τους και ιδρυτή της τέχνης τους, για χάρη του οποίου οι ίδιοι οι γιατροί προσέφεραν θυσίες και οργάνωναν γιορτές και αγώνες.¹³ Συμπερασματικά, οι Έλληνες γιατροί της αρχαιότητας, ενώ απεχθάνονταν τη μαγεία, δεν εναντιώθηκαν ποτέ στις θεραπευτικές τεχνικές των Ασκληπιείων. Στο Ασκληπιείο της Κω, οι δύο τύποι της Ιατρικής αναμιγνύονταν και έτειναν να μειώσουν τις αντιθέσεις τους, ενώ στην Επίδαυρο είχε επιβληθεί η προσωπικότητα και η ισχύς του θεού.⁴³ Στην Κω ήταν ο συντεχνιακός θεός, προστάτης των Ασκληπιάδων και των μαθητών του Ιπποκράτη, που είχε κατορθώσει να συνταιριάζει την ορθολογιστική και την ιερατική Ιατρική.⁴³

Πολλοί ερευνητές υποστηρίζουν πως ήταν τόσο έντονη η επικράτηση της ορθολογικής Ιπποκρατικής Ιατρικής, που ανάγκασε την ιερατική Ιατρική να αντιγράψει την Ιπποκράτεια, π.χ. στα τέλη του 4ου αιώνα π.Χ., ο θεός Ασκληπιός που εμφανιζόταν στα όνειρα, πραγματοποιούσε χειρουργικές επεμβάσεις σαν εκείνες που περιγράφονται στην Ιπποκράτεια Ιατρική.²⁸ Όμως, τις επιτυχίες της Ιπποκράτεια Ιατρικής τις καρπωνόταν περισσότερο ο Ασκληπιός, αφού ως θεός ήταν πιο μπροστά από τον πραγματικό κόσμο, με αποτέλεσμα να

σημειωθεί μια αύξηση της λατρείας του Ασκληπιού.^{44,45} Σύμφωνα με τον Parker, επικρατέστερη εξήγηση για την άνοδο της φήμης του Ασκληπιού αποτελεί το γεγονός ότι βρισκόταν σε συνεργασία με την Ιπποκρατική Ιατρική.⁴⁵

Η ανάπτυξη της Ιατρικής των ναών συνδυάστηκε με την αναβάθμιση των νοσηλευτικών υπηρεσιών, οι οποίες από πρωιμότερα στάδια προσφέρονταν σε οργανωμένο πλαίσιο. Η εφαρμογή των νέων χειρουργικών τεχνικών και μεθόδων φυσικής αποκατάστασης απαιτούσε την καλύτερη εκπαίδευση του προσωπικού, που εκτελούσε κυρίως νοσηλευτικές πράξεις και το οποίο διέμενε εντός των ναών.⁴⁶

Ειδικότερα, ο τομέας της μαιευτικής-γυναικολογίας γνώρισε τεράστια ώθηση, αφού, σύμφωνα με πρόσφατες εργασίες, οι γυναίκες συνέχιζαν να εμπιστεύονται την παραδοσιακή ιερατική Ιατρική και να καταφεύγουν σε αυτή συχνότερα από τους άνδρες.⁴⁷ Μια γυναίκα που αντιμετώπιζε τη γέννα, πιθανόν να στρεφόταν πρώτα στο θεό Ασκληπιό για βοήθεια.⁴⁴ Σύμφωνα με τη Sue Blundell, αυτό οφειλόταν πιθανόν στο γεγονός ότι πολλές από τις μεθόδους της Ιπποκράτειας Ιατρικής για την αντιμετώπιση της στειρότητας είχαν αποδειχθεί αναποτελεσματικές, με συνέπεια να καταφεύγουν οι γυναίκες σε πιο «... απόκρυφες» μεθόδους προκειμένου να συλλάβουν.⁴⁸

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στην παρούσα εργασία, πραγματοποιήθηκε προσπάθεια προσέγγισης της λειτουργίας των Ασκληπιείων της αρχαίας Ελλάδας. Αναδείχθηκε η σπουδαιότητα της ιατρονοσηλευτικής περιθαλψης στο πλαίσιο των θεραπευτικών μεθόδων που εφαρμόζονταν.

Η τελετουργική διαδικασία της προετοιμασίας των ασθενών, που ενδυνάμωνε την πίστη τους για την θεραπεία, αποτελούσε έναν από τους κυριότερους λόγους που ευνοούσε τα θεραπευτικά αποτελέσματα των Ασκληπιείων.¹ Η συμβολή του προσωπικού, που εκτελούσε πράξεις τις οποίες σήμερα θα ορίζαμε ως νοσηλευτικές ήταν αναγκαία τόσο για την ομαλή λειτουργία τους, όσο και για τη διατήρηση του κύρους τους ακόμα και μετά τη διάδοση της Ιπποκρατικής Ιατρικής.

Οι νοσηλευτικές παρεμβάσεις εστιάζονταν κυρίως στη μακρόχρονη φυσιοθεραπευτική (νηστεία, φυσική υγιεινή), στη φυσικοθεραπευτική (υδροθεραπεία, μαλάξεις) και στην ψυχοθεραπευτική (ψυχαγωγία) αγωγή.

Στα Ασκληπιεία, που είχαν το χαρακτήρα κέντρων υγείας, ο πυρήνας των δραστηριοτήτων τους ήταν το ελληνικό ιδεώδες της υγείας, ως μιας ισορροπημένης και αρμονικής ευεξίας στο σώμα, στο πνεύμα και στην ψυχή. Εκεί γινόταν συδυασμός της θρησκείας, της παιδείας και της νοσηλευτικής, που επικρατούσαν στην αρχαιότητα.⁴⁹

Τελειώνοντας, πρέπει να επισημανθεί ότι τα προαναφερθέντα αποτελούσαν έκφραση του ολιστικού μοντέλου υγείας, ενός μοντέλου που καθόρισε και καθορίζει τη Νοσηλευτική επιστήμη σε όλη τη μακρόχρονη πορεία της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Μαρκέτος Σ. *Ιστορία της Ιατρικής*. Αθήνα, Εκδόσεις ΖΗΤΑ, 1993
2. Αραβαντινός Α. *Ασκληπιός και Ασκληπιεία*. Αθήνα, Εκδόσεις Λέων, 1975
3. Καββαδίας Π. *Το Ασκληπιείο της Επιδαύρου*. Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 2006.
4. Σπυρόπουλος Π. *Τα Ασκληπιεία της Πελοποννήσου*. Πάτρα, 1996
5. Λουκιανός. *Τραγωδοποδάγρα*. Στιχ 271. Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 1993
6. Γαληνός. *Ανατομικά, Εγχειρήσεις II*. Κεφ. I. Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 2004
7. Χατζηνικολάου Αν. *Νεότερα δεδομένα για το Ασκληπιείο της Κω*. Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, 2001
8. Cutdeutsch IN. *Μουσική και Ιατρική*. Εκδόσεις Νέα Ακρόπολη, Αθήνα, 1999
9. Ιπποκράτους. *Περί Δίαιτας Α' -Δ'*. Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 1993
10. Πλάτων. *Πρωταγόρας*. 326α. Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 1993
11. Αριστοτέλους. *Ηθικά*. Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 1993
12. Γαληνού. *Λόγος Κ*. Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 2004
13. Jouanna J. *Ιπποκράτης*. Αθήνα, Εκδόσεις Καρδαμίτρα, 2004
14. Πλάτων. *Πολιτεία*. Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 1993
15. Ιπποκράτους. *Περί Διαίτης οξέων*. Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 1993
16. Ιπποκράτους. *Περί Φύσιος ανθρώπου*. Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 1993
17. Ιπποκράτους. *Περί Γυναικείων Α'*. Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 1993
18. Ιπποκράτους. *Περί Γυναικείων Β'*. Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 1993
19. Ιπποκράτους. *Περί Γυναικείης φύσιος*. Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 1993

20. Ιπποκράτους. *Περί Επικυήσεως*. Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 1993
21. Ιπποκράτους. *Περί Εγκατατομής εμβρύου*. Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 1993
22. Ιπποκράτους. *Περί Επιδημιών Α'-Δ'*. Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 1993
23. Ιπποκράτους. *Περί Νοσών Α'-Δ'*. Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 1993
24. Ιπποκράτους. *Περί παθών*. Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 1993
25. Γεωργακόπουλος Κ. *Αρχαίοι Έλληνες ιατροί*. Αθήνα, Εκδόσεις Ιασώ, 1998
26. Ιπποκράτους. *Περί τόπων των κατά ανθρώπων*. Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 1993
27. Ιάμβλιχος. *Περί του Πυθαγορικού βίου*. Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 1993
28. Edelstein E, Edelstein L. *Asclepius. A collection and interpretation of the testimonies*. Baltimore, 1945
29. Graf F. *Oxford Classical Dictionary*. New York, Oxford University Press, 1996:173
30. Reedy J. *Όνειρα και θεραπεία: Αρχαίες και σύγχρονες προοπτικές, Φιλοσοφία και Ιατρική*. Αθήνα, Εκδόσεις Ιωνία, 1998
31. Pauly-Wissov-Koll. *Real-Encyclopaedie der Klassischer. Altertumswissenschaft*, Stuttgart, Bruckenmueller, 1976
32. Behr CA. *Aelius Aristides and the Sacred Tales*. Amsterdam, AM Hakkert, 1968:35-36
33. Oberhelman S. "The interpretation of prescriptive dreams in ancient greek medicine". *J Hist Med* 1981:36
34. Ευτυχιάδου Αρ. *Φύση κα Πνεύμα*. Συμβολή στην ιατροφιλοσοφική σκέψη. Αθήνα, Σπουδαστήριο Ιστορίας Ιατρικής της Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών, 1995
35. Γαληνός. *Ψυχής ήθη*. Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 2004
36. Πουρναρόπουλος Γ. *Εισαγωγή εις τον Ιπποκράτη*. Αθήνα, 1967
37. Bret T. *La Guerison surnaturelle*. Paris, 1993
38. Κιαπόκας Μ. *Ιπποκράτης ο Κώος και Ιπποκρατικός όρκος*. Εκδόσεις Πνευματικού Κέντρου Δήμου Κω, Αθήνα, 1996
39. Στράβων. *Γεωγραφικά*. Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 2004
40. King H. *Η γυναίκα στον Ιπποκράτη*. Αθήνα, Εκδόσεις Έλλην, 2000
41. Kee H. *Self-definition in the Asclepius cult, Jewish and Christian self-definition*. Vol 3. London, SCM Press, 1982:118-136
42. Dillon MPJ. "The didactic nature of the Epidaurian iamata". *Zeitschrift fur Papyrologie and Epigraphik* 1994, 101:239-260
43. Martin R, Metzger H. *Η Θρησκεία των Αρχαίων Ελλήνων*. Αθήνα, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 1992
44. Demand N. *Birth, Death and Motherhood in Classical Greece*. Baltimore, John Hopking University Press, 1994
45. Parker R. *Miasma: pollution and purification in early Greek religion*. Oxford University Press, 1983
46. Πausανίας. *Προς Κορινθίους*. Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 1994
47. Dean-Jones, Lesley A. *Women's bodies in classical Greek Science*. Oxford, Clarendon Press, 1994
48. Blundell S. *Women in Ancient Greece*. London, British Museum Press, 1995
49. Ραγιά Αφρ. *Ιστορία και θεωρίες της Νοσηλευτικής*. Αθήνα, 1991

Υποβλήθηκε: 17/10/2006

Επανυποβλήθηκε: 26/06/2007

Εγκρίθηκε: 16/07/2007